

Гетьман Лариса Геннадіївна

*доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Харківської державної академії культури,
кандидат економічних наук, доцент, м. Харків*

Гетьман Лариса Геннадьевна

*доцент кафедры менеджмента и администрирования
Харьковской государственной академии культуры,
кандидат экономических наук, доцент, г. Харьков*

Het'man Larysa Hennadiyivna

*associate Professor of the Department
of management and administration
Kharkiv state Academy of culture, candidate
of economic Sciences, associate Professor, PhD, Kharkiv*

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY IN THE BANKING SECTOR

Анотація. В статті проаналізовано основні види та ризики інноваційної діяльності у банківській сфері. З'ясовані фактори що перешкоджають її впровадженню, а також в цілях стимулювання попиту з боку комерційних банків на фінансові інновації запропоновані напрями розвитку інноваційної діяльності у банківській практиці.

Ключові слова: банк, банківська діяльність, банківська система, інновація, банківська інновація, фінансова інновація, інноваційна діяльність.

Аннотация. В статье проанализированы основные виды и риски инновационной деятельности в банковской сфере. Выявлены факторы препятствующие ее внедрению, а также в целях стимулирования спроса со стороны коммерческих банков на финансовые инновации предложены направления развития инновационной деятельности в банковской практике.

Ключевые слова: банк, банковская деятельность, банковская система, инновация, банковская инновация, финансовая инновация, инновационная деятельность.

Summary. The article analyzes the main types and risks of innovation in the banking sector. Clarified the factors affecting its implementation and in order to stimulate demand from commercial banks for financial innovation the directions of development of innovative activity in the banking practice.

Keywords: bank, banking, banking system, innovation, banking innovation, financial innovation, and innovative activity.

I. Постановка проблеми

Банківська система — це одна з головних складових ринкової економіки. Комерційні банки пропонують своїм клієнтам багато різних банківських продуктів і послуг, і тому сфера банківської діяльності безперервно зростає. В сучасний період економічної нестабільності банкам дуже важливо знайти

спосіб утримання наявних клієнтів і залучення нових. В умовах жорсткої конкуренції це зробити значно складніше. Важливу роль відіграє оптимізація внутрішніх процесів, спрямована на скорочення витрат. Аналіз діяльності комерційних банків показує, що для успіху конкурентних переваг необхідним є процес впровадження інновацій з допомогою застосування

нових досягнень науки, техніки і технології. Інновація в даний час не просто одне з явищ, що визначає економічне зростання, розвиток і структурні зрушення. Інновації стали характерною особливістю і сутністю сучасного розвитку в усіх сферах економіки, в тому числі і в банківській. Питання дослідження інновацій набувають особливої актуальності на сучасному етапі економічного розвитку. Апробація і впровадження інновацій, що здобули визнання в інших країнах, або розроблених самостійно, істотно підвищить потенціал вітчизняних банків.

II. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загальнометодологічні аспекти інноваційної діяльності в банківській сфері висвітлюються в працях багатьох відомих українських та зарубіжних учених, зокрема Т. Васильєва [10], О. Заруцька [1], С. Єгоричева [4], О. Єпіфанов [10], С. Козьменко [10], О. Копилук [6], О. Криклій [2], Н. Кришталь [5], О. Кузьменко [8], Л. Левченко [8], Н. Маслак [2], Т. Медвідь [8], О. Музичка [6], Г. Надьон [5], С. Онишко [7], О. Пожар [2], С. Рамазанов [5], О. Степаненко [5], Л. Тимашова [5] та ін. Ідеї та положення, викладені у працях даних авторів, послужили основою для подальшої розробки напрямів розвитку інноваційної діяльності у банківській сфері. Однак, незважаючи на численні дослідження, недостатньо висвітленими залишаються шляхи вирішення проблем впровадження інновацій у сучасній банківській системі України.

III. Формулювання цілей статті

Ціллю даної статті є визначення теоретико-методологічних основ розвитку інноваційної діяльності в банківській сфері, та надання пропозицій з удосконалення даного процесу.

IV. Виклад основного матеріалу дослідження

Головним і більш ефективним чинником вдалого функціонування банківської системи політика впровадження і розвитку інноваційних фінансових продуктів та технологій. Під ними треба розуміти інноваційні технології, які функціонують у фінансовій і банківській сферах та каталізують ефективне виконання комерційними банками своїх функцій. Щоб вдосконалити економіку країни в цілому, банківську сферу можна уявити як центральну базу побудови системи фінансування процесу модернізації, так як вона охоплює найбільшу частку у фінансуванні інновацій в основний капітал організації.

Банківська інновація — це процес модернізації діяльності банку, що полягає в удосконаленні продуктів, операцій, послуг, бізнес-процесів чи створенні нових, спрямований, з одного боку, на краще задоволення на-

явних потреб клієнтів або формування нових, з іншого — на розширення спектру послуг, продуктів і отримання додаткового прибутку [9, С. 52].

Ефект інноваційної діяльності є багатоаспектним. Розмір ефекту від реалізації інновацій безпосередньо визначається їх очікуваною ефективністю, яка виявляється: а) у продуктовому сенсі (поліпшення якості і зростання товарних асортиментів); б) у технологічному сенсі (зростання продуктивності праці і поліпшення його умов); в) у функціональному сенсі (зростання ефективності управління); г) у соціальному розумінні (поліпшення якості життя).

Застосовується більш детальна класифікація інновацій та ефекту від їх впровадження, проте вона вимагає виділення множин класифікаційних ознак.

Невід'ємною частиною сучасної банківської справи в Україні є система управління впровадженням та розвитком фінансових інновацій з метою активізації відтворювальних процесів в діяльності комерційних банків. Під фінансовими інноваціями загальноприйнято розуміти інновації, що функціонують у фінансовій сфері і каталізують у більшості випадків ефективне виконання комерційними банками своїх функцій.

При цьому інноваційні процеси знаходяться в прямій залежності від можливості залучення та використання організацією додаткових джерел фінансування. Процес реалізації інноваційної складової банківських операцій тісно пов'язаний з плануванням і реалізацією пріоритетних напрямків діяльності банків, які обумовлені, в тому числі найбільш характерними особливостями поточного розвитку банківських систем, серед яких ми можемо виділити: лібералізацію банківського законодавства; зростання міжбанківської конкуренції; появу віртуальних банків; інтернаціоналізацію і глобалізацію банківської справи; зростання фінансових інновацій в діяльності банків; універсалізацію банківської діяльності; мініатюризація банків; використання систем електронних платежів.

Зокрема, останнім часом варто відзначити саме наростання і посилення інтересу до проблем фінансових інновацій, особливостей їх використання з боку наукової громадськості, що викликано, на наш погляд, розробкою і прийняттям пакету законів, спрямованих на формування ефективного інноваційного середовища в Україні.

Мотивацією для інноваційної активності є:

1. Зміна законодавчої та нормативної бази;
2. Зростання конкуренції на ринку банківських послуг;
3. Суттєві регіональні відмінності за складом клієнтів і можливостей розширення бізнесу;
4. Збільшення вимог до забезпеченості та доступності телекомунікаційних систем [6, с. 71].

Інноваційна діяльність виступає в головній ролі у розвитку банківської діяльності, та приносить фінансові вигоди організації. Але інновації можуть приносити вигоду не тільки у вигляді прибутку, але і спрощення проведення банківських операцій співробітниками, що безперечно вигідно впливає як на репутацію, так і на внутрішнє середовище організації. Важливими елементами інноваційного розвитку банківської сфери в умовах збільшення конкуренції є встановлення зв'язку з клієнтом в процесі продажу банківського продукту, маркетинговий аналіз переваг споживачів і запровадження новітніх клієнтоорієнтованих технологій. Розробка нових банківських послуг і продуктів потребує значних змін або коригування стратегій багатьох українських комерційних банків. Вони обов'язково повинні бути цільовими, тобто спрямованими на обслуговування фізичних, юридичних осіб, бути індивідуальним або корпоративним. Внаслідок цього формуються унікальні інновації, які максимально відповідають потребам клієнта та вимогам банку [2, с. 21].

Якщо говорити про електронні інновації в банківській сфері, то вони благополучно розвиваються в будь-якій сфері діяльності. Даний вид інновації представляє важливу роль для реалізації в сучасних умовах, коли інформацію можна передати в електронному вигляді, на будь-якій відстані і в будь-який куточок світу. Тим самим це заощадить величезну кількість часу і набагато полегшить завдання клієнтів.

Завдяки «всесвітній павутині» з'явився шанс впровадити такий вид дистанційного обслуговування як інтернет-банкінг. В даний час інтернет-банкінг займає досить перспективні позиції. Він дає можливість клієнтам використовувати свої кошти для торгівлі на фондових ринках, брати кредити і вкладати гроші, оформляючи інтернет-депозит онлайн прямо у особистому кабінеті свого аккаунта на сайті банку.

Іншими інноваціями в банківській сфері є бездротові платежі, які з успіхом замінюють банківські платіжні картки. За допомогою технології NFC, яка є, по суті, варіацією радіозв'язку на надкоротких дистанціях, можна проводити платежі в магазинах, терміналах через власний телефон. Універсальні банківські рішення на базі NFC Visa payWave або MasterCard PayPass стрімко розвиваються як в Україні, так і за кордоном. Сьогодні багато банків, що емітують безконтактні карти, дозволяють здійснювати платіж до 100 грн. без введення пін-коду — в буквальному сенсі слова одним дотиком [7, с. 10].

Розробка і дослідження інноваційної продукції в банківській сфері збільшує продуктивність праці і дає приплив додаткових клієнтів.

Основними причинами, стримуючими розвиток інновацій у банківській сфері, є: відсутність системного

підходу у розробці та впровадженні інновації, високий рівень невизначеності, недостатній технологічний рівень українських банків, дефіцит кваліфікованих працівників у сфері підтримки, продажу нововведень, високий рівень конкурентної боротьби на ринку [4, с. 64].

В даний час процесу впровадження фінансових інновацій в банківську практику перешкоджають наступні фактори, що мають загальні закономірності з розвитком фінансового ринку: волатильність цін у більшості секторів ринку; податкові асиметрії; інформаційна нерівність; невизначеність термінів інноваційного процесу; високі рівні ризиків — політичних, фінансових, валютних та ін.; висока вартість нововведень; недостатня розвиненість інноваційної інфраструктури; несприйнятливості до нововведень з боку учасників фінансового ринку; недостатній рівень розвитку системи фінансового права і системи інфорсменту та ін. [5, с. 188].

Як і будь-який інший вид діяльності, що володіє новизною, застосування фінансових інновацій у банківській справі пов'язано з низкою ризиків. Тому ризик-інженерії інноваційних процесів у банківській справі притаманні, наступні особливості:

- основними об'єктивними ризиками, що роблять вплив на розвиток фінансових інновацій, є кредитний, процентний, ринковий, інноваційний ризик і ризик ліквідності;
- потреба у застосуванні ризик-інжинірингу як сукупності методів по страхуванню ризиків лежить як на стороні попиту, так і на стороні пропозиції інноваційних фінансових продуктів;
- в основі укладення угод між такими контрагентами лежать відмінності в прогнозуванні поведінки ринку, різні інвестиційні горизонти, різна толерантність до ризику і причини суб'єктивного характеру [10, с. 166].

В якості базових умов розвитку інновацій у банківській сфері можна визначити наявні ресурси та середовище, а також такі чинники, як попит і пропозиція на фінансові інновації з боку як комерційних банків, так і їх клієнтів.

Таким чином, поступово в банківському секторі буде реалізовуватися ідея перетворення будь-якого комерційного банку у фінансовий супермаркет, в якому клієнт може придбати необхідний пакет послуг, не вдаючись до складних маніпуляцій з роздільним використанням власних фінансових ресурсів [3, с. 71].

Наприклад, серед основних факторів, що характеризують середовище генерування фінансових інновацій комерційними банками і є в даному випадку стримуючими, можна, на наш погляд, виділити наступні:

1. Диспропорції в чинному законодавстві, що стосуються випуску та обігу фінансових інструментів,

використовуваних банківськими організаціями, в тому числі питання правового режиму оподаткування деривативів.

2. Недосконалість операційної інфраструктури ринку фінансових інновацій.

3. Консервативна корпоративна культура ведення бізнесу і взаємовідносини між учасниками ринку банківських інновацій.

4. Низький рівень поширення фінансових інновацій в діяльності українських фінансових інститутів.

5. Інерційна нормативна база й обмежені цією базою дії регуляторів ринку.

Перелічене вище лише підтверджує той факт, що основна функція фінансових інновацій, пов'язана з перерозподілом ризиків і прибутковості в меншій мірі затребувана українським фінансовим ринком, на відміну від світового. Хоча величезний інтерес для українських фінансових менеджерів представляють фінансові інструменти управління кредитними ризиками, які володіють найбільшою значущістю в сучасних умовах України.

У той же час інтерес до процентних інструментів незначний через його певну недооцінку. Даний ризик часто ігнорується фінансовими менеджерами України. Звідси швидке зростання ринку кредитних деривативів і нових фінансових інструментів і вузькість ринку процентних інструментів.

Зміст інноваційної діяльності суб'єктів банківської системи України, складається з трьох груп інноваційних процесів, які включають в себе:

1) Формування і впровадження нових методів і організаційних форм надання банківських послуг:

- відмова від філіальної мережі в користь електронного банкінгу;
- впровадження поштово-банківських послуг;
- введення інституту віддаленого доступу до рахунків (віддалене кредитування тощо);

2) Формування і впровадження нових фінансових та організаційних інструментів, а також інноваційне поєднання існуючих інструментів банківської справи;

3) Динамічне виділення етапів розвитку життєвого циклу інноваційної діяльності суб'єктів банківської системи (від зародження ідеї або її запозичення з суміжної галузі створення та розробки методики використання відповідного інструменту, до його інноваційної трансформації під впливом змін реалій банківської практики при впровадженні нового інструменту) [8, с. 36].

В цілому, ці напрямки заклали основу для розвитку інноваційних продуктів на українському фінансовому ринку.

При цьому специфіка фінансових інновацій пов'язана з тим, що стосовно перерозподілу ризиків, та

і інформації вони безпосередньо програють в Україні неринковим методам отримання цінової та іншої інформації.

На наш погляд, найбільш важливим фактором, що гальмує процеси поширення в Україні фінансових інновацій, є відсутність ефективної законодавчої бази, яка могла б забезпечити раціональне оподаткування, контроль та облік операцій з новими фінансовими інструментами, а також захист інтересів сторін в угодах. При цьому більше всього вищевказаний фактор негативно позначається на розвитку позабіржового сегменту ринку похідних інструментів — деривативів.

Першими в списку претендентів на впровадження в українську банківську практику стоять різні модифікації боргових паперів — гібридні боргові цінні папери. Також перспективним напрямком може стати строковий ринок, розвиток якого, як ніякого іншого стримується відсутністю необхідної законодавчої бази.

Наприклад, основну проблему, що виникає при здійсненні українськими банками діяльності на ринку кредитних деривативів О. Заруцька охарактеризувала як крайню неефективність законодавчого регулювання операцій з деривативами в Україні, і, як наслідок, низький рівень розвитку українського ринку похідних фінансових інструментів в цілому [1, с. 21]. Тому, беручи також до уваги слабку розвиненість механізму ринкового саморегулювання та високий рівень взаємної недовіри учасників українського фінансового ринку, впливає висновок про необхідність розробки відповідної термінології і засад нормативно-правового регулювання угод такого роду.

Існуюча ситуація ускладнюється такою фундаментальною проблемою, як непорозуміння державними наглядовими, регулюючими та податковими органами сенсу і економічної основи виникнення похідних фінансових інструментів, а отже і їх важливості для ефективного розвитку сегментів фінансових ринків в Україні.

Умовою ефективного функціонування ринку деривативів є наявність необхідної ринкової інфраструктури, яка в Україні на поточний момент не розвинена. Дана теза виражається у відсутності спеціалізованих організацій, що стимулюють розвиток нових підходів до оцінки кредитних ризиків, які базуються на діяльності саме цієї частини ринку деривативів.

Подолання інноваційної нерозвиненості фінансового ринку та його банківського сегмента, а також забезпечення їх інституційної завершеності в Україні повинно стати проблемою загальнодержавною, в той час як поступальний розвиток фінансових інновацій у банківській практиці може виступити в якості важливого каталізатора фактора економічного зростання.

Зараз провідні банки країни активно використовують деякі сучасні методи, які допомагають виявити та впровадити інноваційні пропозиції:

Інформаційне поле ідей — загальне для всіх співробітників місце реєстрації і зберігання висунутих ініціатив, в якому кожен співробітник може зареєструвати свою пропозицію і переглянути існуючі.

Кайдзен-підхід — процес постійного пошуку і впровадження поліпшень за рахунок внутрішніх ресурсів компанії, здійснюється шляхом постійного вдосконалення технологічних процесів і готових продуктів.

Краудсорсінг — модель пошуку вирішення завдань силами невизначеної безлічі добровольців. Завдання пропонується необмеженому колу людей незалежно від їх професійної вікової та статусної приналежності. Учасники краудсорсінг-програми утворюють спільноту, яка шляхом обговорення відбирає найбільш вдале рішення. Цей метод є найпотужнішим інструментом, що дозволяє з мінімальними витратами коригувати розвиток бізнесу. У числі іншого він дозволяє розробляти продукти, максимально орієнтовані на клієнтів.

Бета-спільноти активних користувачів (звичайно мова йде про онлайн-сервіси), які допомагають тестувати продукти (попередні версії), надаючи свої пропозиції щодо доопрацювання у вигляді зворотного зв'язку розробникам до моменту офіційного релізу.

Хакатон — захід, під час якого фахівці з різних областей розробки програмного забезпечення (програмісти, дизайнери, менеджери) спільно працюють над створенням веб-сервісу або мобільного додатку. Формат цього заходу може передбачати участь готових стартап-проектів. Хакатони проводяться з метою виявлення і розробки нових рішень, які, можливо, будуть використовуватися банком на взаємовигідних умовах з розробником.

Таким чином, нами робиться висновок про те, що до основних напрямів діяльності комерційних банків в тій чи іншій мірі пов'язаних з фінансовими інноваціями та інноваційними змінами слід віднести наступні:

1. Нові банківські продукти, послуги, організаційні рішення на базі нових інформаційних технологій.

2. Віртуальні банківські та фінансові технології: управління банківськими рахунками через електронні системи зв'язку, такі як банк-клієнт, шляхом активного використання електронного підпису, укладання договорів на обслуговування з фінансовими організаціями.

3. Комплексне використання нових інформаційних і комунікаційних технологій для електронного та змішаного маркетингу, наприклад CRM-технології: тобто зниження витрат на просування інформації про банківські продукти та послуги.

4. Аналітичну обробку внутрішньої інформації за допомогою систем управлінського обліку (ERP,

SAP-системи та ін), що дає абсолютно нові можливості внутрішнього контролю і аудиту.

5. Зміни кваліфікації персоналу: інноваційний менеджер, консультант по структурованим фінансовим продуктам, спеціаліст по трансакціям на фондовому і страховому ринку і т.д.

6. Нові автоматизовані платформи самообслуговування (моно- і багато функціональні, інформаційні), що дозволяють скоротити клієнтські черги, шляхом вивільнення робочого часу співробітників.

Наприклад, в цілях стимулювання попиту з боку комерційних банків на фінансові інновації необхідно, на наш погляд, розвивати такі напрямки:

1. Змінити поведінкові моделі і стратегію (психологію) клієнтів банків, що змусить останніх пристосуватися під потреби перших і тим самим у протистоянні за клієнта активно освоїти нові види діяльності, адаптувати високі технології.

2. Прищепити українській банківській системі і менеджменту культуру використання «довгих» грошей та пов'язаних з ними фінансових інструментів, організаційних моделей.

3. Вибудувати IT-архітектуру і одночасно підвищити якість IT-платформ для проведення банківських операцій, в т.ч. поліпшити захист інформації та каналів зв'язку, що виключає доступ в банківську мережу сторонніх.

4. Організувати взаємодію і співробітництво банків з інжиніринговими компаніями, здатними впроваджувати нові технології, і готовими надати банкам проекти, що дозволить забезпечити повернення інвестицій, знизити банківські ризики і оптимізувати інвестиційні витрати. Реалізація цього напряму дозволить інтегрувати інжинірингові компанії в процес взаємодії між банком і клієнтом.

5. Реорганізувати систему банківського менеджменту, шляхом створення підрозділу, метою діяльності якого буде дослідження, впровадження та забезпечення функціонування фінансових інновацій у практиці банку, тобто розробка регламентів інноваційної діяльності, здійснення експериментів, проведення оцінки та розрахунку ефективності від впровадження інноваційних фінансових інструментів, продуктів і послуг.

V. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок

Потрібно відзначити, що потенціал для фінансових інновацій на вітчизняному банківському ринку досить великий, але інноваційних фінансових продуктів в Україні поки ще недостатньо. Необхідно змінювати форми і методи обслуговування, розширювати сервісні можливості, надавати комплексний банківський сервіс. Іншими словами, інноваційні банківські

продукти і послуги повинні мати більш високі споживчі якості порівняно з наявними аналогами, бути в більшій мірі привабливими для клієнтів банку та задовольняти потенційний попит нових споживачів. Менш успішним в цьому напрямку банкам варто поквапитися за більш активними конкурентами, так як економія на розвитку може в підсумку обійтися банку дуже дорого: клієнти люблять успішних.

Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що підтримка фінансових інновацій повинна відповідати

відтворювальній логіці, інакше буде важко домогтися підвищення доступності та ефективності фінансових інновацій, особливо якщо трансформаційні та трансакційні витрати їх виробництва великі. В результаті відбудеться зниження собівартості банківських послуг, що дозволить розширити кількість потенційних операцій на ринку банківських послуг. Пропоновані напрямки розвитку фінансових інновацій дозволять сформувати адекватний механізм реалізації інноваційних процесів у банківській сфері.

Література

1. Банківський нагляд з використанням структурно-функціонального аналізу: теорія, світовий і вітчизняний досвід: монографія / О. П. Заруцька. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. — 379 с.
2. Банківський менеджмент: питання теорії та практики: монографія / [О. А. Криклій, Н. Г. Маслак, О. М. Пожар та ін.]. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. — 152 с.
3. Зверев О. А. Инновационные технологии в розничном банковском бизнесе: монографія / О. А. Зверев, А. В. Нестеренко. — М.: Палеотеп, 2015. — 164 с.
4. Єгоричева С. Б. Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти: монографія / С. Б. Єгоричева; ВНЗ у кооперації «Полтавський університет економіки і торгівлі». — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. — 348 с.
5. Інноваційні технології антикризового управління економічними системами: монографія / С. К. Рамазанов, Г. О. Надьон, Н. І. Кришталь, О. П. Степаненко, Л. А. Тимашова; Під ред. проф. С. К. Рамазанова. — Луганськ; К.: СНУ ім. В. Даля, 2009. — 584 с.
6. Копилук О. І. Управління ресурсним потенціалом банків в умовах фінансової нестабільності: монографія / О. І. Копилук, О. М. Музичка. — Львів: Видавництво «Ліга-прес», 2010. — 236 с.
7. Онишко С. В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку: монографія / С. В. Онишко. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2014. — 434 с.
8. Практичне застосування Байєсівського аналізу при здійсненні фінансового моніторингу в банках: монографія / [О. В. Кузьменко, Т. А. Медвідь, Л. Г. Левченко та ін.]; за заг. ред. С. О. Дмитрова. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. — 46 с.
9. Смовженко Т. С. Инновационные стратеги зарубежных банков / Т. С. Смовженко, С. Б. Егоричева // Деньги и кредит. — 2016. — № 8. — С. 51–56.
10. Управління ризиками банків: монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. — 283 с.